

MAQOLLARNI O'RGANISH BILAN BOG'LIQ LINGVOKULTUROLOGIK YONDASHUVLAR

Tursunova Sabrina

sabrinaraxmatova30@gmail.com

Samarqand davlat chet tillar instituti

Roman german fakulteti 2218 guruh talabasi

Samarqand, O'zbekiston

Annotatsiya: Mazkur maqolada maqollarni o'rganish bilan bog'liq lingvokulturologik yondashuvlarning nazariy va amaliy jihatlarini IMRAD modeli asosida tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida maqollarning til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalovchi muhim lingvistik birlik ekanligi yoritiladi. Shuningdek, maqollarning xalq mentaliteti, qadriyatlari, tarixiy tajribasi va milliy dunyoqarashini aks ettirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda tavsifiy, semantik, qiyosiy va lingvokulturologik metodlardan foydalanildi. Natijalar maqollar xalqning madaniy xotirasini saqlovchi va avlodlardan avlodga yetkazuvchi muhim vosita ekanligini ko'rsatdi. Maqolada lingvokulturologik yondashuvlarning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni ham keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, maqollar, paremiologiya, xalq og'zaki ijodi, milliy mentalitet.

Kirish

Til va madaniyat insoniyat taraqqiyotining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Har bir xalqning tili uning tarixiy rivojlanishi, dunyoqarashi, urf-odatlar va qadriyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Shu sababli zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat grammatik yoki semantik tizim sifatida emas, balki madaniy fenomen sifatida ham o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Ana shunday yo'nalishlardan biri lingvokulturologiya bo'lib, u til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tadqiq qiladi [1, 280].

Lingvokulturologiyaning asosiy tadqiqot obyektlaridan biri maqollar hisoblanadi. Maqollar xalqning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy munosabatlarini qisqa, obrazli hamda ta'sirchan shaklda ifodalovchi folklor birliklaridir. Ular xalq tafakkurining mahsuli sifatida milliy mentalitet va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Shu sababli maqollarni lingvokulturologik nuqtai nazardan o'rganish til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini anglashda muhim ahamiyatga ega.

Bugungi globallashtirish davrida turli xalqlar madaniyatining o'zaro

aloqalari kengayib bormoqda. Bu esa milliy madaniyat va tilning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rganishni talab etadi. Ayniqsa, maqollar kabi folklor birliklari xalqning milliy identifikatsiyasi va madaniy xotirasini saqlovchi vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun maqollarni lingvokulturologik jihatdan tadqiq qilish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, folklorshunoslik va psixolingvistika uchun ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [2, 336].

Maqollarni lingvokulturologik yondashuv asosida o'rganish ularning semantik tuzilishi, konseptual mazmuni, pragmatik vazifasi va milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Har bir maqol xalqning tarixiy tajribasi va hayot falsafasini o'zida aks ettiradi [3, 477]. Masalan, mehnat, do'stlik, sabr-toqat, oila va axloq kabi tushunchalar turli xalqlar maqollarida keng ifodalanadi. Biroq ularning ifodalanish usuli milliy madaniyat va mentalitetga qarab farqlanadi. Mazkur maqolaning maqsadi maqollarni o'rganishda lingvokulturologik yondashuvlarning nazariy asoslari va amaliy ahamiyatini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: lingvokulturologiya tushunchasining nazariy asoslarini yoritish; maqollarning lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilish; maqollarda milliy mentalitet va madaniy qadriyatlarning ifodalanishini ko'rsatish; lingvokulturologik yondashuvlarning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rnini aniqlash; turli xalqlar maqollarining qiyosiy tahlili asosida umumiy va milliy xususiyatlarni ochib berish.

Tadqiqot Metodologiyasi

Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini lingvokulturologik va paremiologik yondashuvlar tashkil etdi. Birinchi navbatda tavsifiy metod orqali maqollarning mazmuni, tuzilishi va lingvistik xususiyatlari o'rganildi. Ushbu metod yordamida maqollarning til tizimidagi o'rnini hamda ularning kommunikativ vazifalari tahlil qilindi. Semantik tahlil metodi maqollarning ma'no qatlamlarini ochib berishda muhim rol o'ynadi [4, 176]. Bu metod yordamida maqollarda yashirin ma'no, metaforik ifoda va obrazlilik xususiyatlari aniqlashtirildi. Tadqiqot davomida maqollarning denotativ va konnotativ ma'nolari alohida tahlil qilindi. Qiyosiy metod orqali turli xalqlar maqollaridagi umumiy va farqli jihatlar o'rganildi. Ayniqsa, o'zbek, italyan, rus va ingliz xalq maqollaridagi madaniy konseptlar qiyosiy tahlil qilindi. Bu esa xalq mentalitetining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi.

Lingvokulturologik metod maqollarning madaniy mazmunini ochib berishda asosiy vosita bo'lib xizmat qildi. Ushbu metod orqali maqollarning milliy madaniyat, urf-odatlar, tarixiy tajriba va xalq dunyoqarashi bilan

bog'liqligi o'rganildi. Tadqiqot materiali sifatida turli xalqlarning maqollar to'plamlari, paremiologik lug'atlar, folklor manbalari va zamonaviy tilshunoslikka oid ilmiy adabiyotlardan foydalanildi.

Tahlil Va Natijalar

Tadqiqot natijalari maqollar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birlik ekanligini ko'rsatdi. Har bir maqolda xalqning tarixiy tajribasi, hayot tarzi va qadriyatlar tizimi mujassamlashganligi aniqlandi. Lingvokulturologik tahlillar natijasida maqollar bir nechta asosiy funksiyalarni bajarishi ma'lum bo'ldi:

Maqollar xalqning asrlar davomida to'plangan tajribasini saqlab qoladi va uni keyingi avlodlarga yetkazadi [5, 304]. Masalan, o'zbek xalqidagi "Yetti o'lchab bir kes" maqoli ehtiyotkorlik va donolik g'oyasini ifodalaydi. Ingliz tilidagi "Measure twice, cut once" maqoli ham ayni mazmunga ega bo'lib, umuminsoniy qadriyatlarning mavjudligini ko'rsatadi. Har bir xalq maqollarida o'ziga xos mentalitet aks etadi. Masalan, italyan maqollarida oilaviy qadriyatlar va hissiy munosabatlar kuchli ifodalansa, ingliz maqollarida individualizm va pragmatizm ko'proq namoyon bo'ladi.

Maqollar xalq pedagogikasining muhim vositasi hisoblanadi. Ular yosh avlodni tarbiyalashda, axloqiy me'yorlarni shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida deyarli barcha xalqlar maqollarida mehnatsevarlik, halollik, sabr-toqat va insonparvarlik g'oyalari ustuvor ekanligi aniqlandi. Maqollar nutq jarayonida ta'sirchanlikni oshirish, fikrni qisqa va obrazli shaklda ifodalash uchun qo'llaniladi. Ularning qisqa va ritmik tuzilishi esda qoluvchanlikni kuchaytiradi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, maqollarda metafora, antiteza, parallelizm va allegoriya kabi badiiy vositalar keng qo'llaniladi. Bu esa ularning estetik va emotsional ta'sirini kuchaytiradi.

Lingvokulturologik yondashuv zamonaviy tilshunoslikning eng muhim va istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida maqollarni chuqur hamda ko'p qirrali tadqiq etish imkonini beradi. Chunki maqollar oddiy til birligi emas, balki xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, ma'naviy qadriyatlari va ijtimoiy ongini aks ettiruvchi madaniy fenomen hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, maqollarni o'rganishda lingvokulturologik tahlil nafaqat tilning ichki xususiyatlarini, balki xalqning mentaliteti va madaniy identifikatsiyasini ham ochib beradi [6, 213].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maqollar xalq tafakkurining eng ixcham va obrazli shakllaridan biri hisoblanadi. Har bir maqolda xalqning asrlar davomida shakllangan kuzatuvlari, hayotiy tajribasi va falsafiy qarashlari mujassamlashgan bo'ladi. Masalan, o'zbek xalqidagi "Sabr tagi sariq oltin" maqoli sabr-toqatning inson hayotidagi muhim o'rnini ifodalaydi.

Shu bilan birga, maqollarni lingvokulturologik jihatdan tahlil qilish

xalqning milliy o'ziga xosligini ham ochib beradi. Har bir xalqning yashash tarzi, ijtimoiy muhiti, diniy qarashlari va tarixiy taraqqiyoti maqollarda o'z aksini topadi. Masalan, sharq xalqlari maqollarida jamoaviylik, kattalarga hurmat va oilaviy qadriyatlar ustuvor bo'lsa, g'arb xalqlari maqollarida individuallik, mustaqillik va shaxsiy erkinlik tushunchalari ko'proq uchraydi [7, 540].

Lingvokulturologik yondashuvning yana bir muhim jihati konsept tushunchasi bilan bog'liqdir. Zamonaviy tilshunoslikda konsept xalq ongida shakllangan madaniy va mental birlik sifatida talqin qilinadi. Maqollar esa ushbu konseptlarning til orqali ifodalanish shaklidir. Tadqiqot davomida "oila", "mehnat", "vatan", "do'stlik", "halollik", "sabr", "boylik" kabi konseptlar maqollarda eng ko'p uchraydigan tushunchalar ekanligi aniqlandi.

"Oila" konsepti ko'plab xalqlar maqollarida markaziy o'rin egallaydi. O'zbek xalqidagi "Oila — qo'rg'on" degan tushuncha maqollar orqali keng ifodalanadi. Italian xalqidagi "Casa mia, casa mia, per piccina che tu sia, tu mi sembri una badia" maqoli ham oilaga va uyga bo'lgan mehrni ifodalaydi. Bu holat oila qadriyati deyarli barcha madaniyatlarda muhim o'rin egallashini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, maqollar xalqning axloqiy me'yorlarini shakllantirishda ham muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, bolalar tarbiyasida maqollardan foydalanish xalq pedagogikasining asosiy usullaridan biri hisoblanadi. Maqollar orqali yosh avlodga mehnatsevarlik, odob-axloq, halollik, kattalarga hurmat va insonparvarlik kabi fazilatlar singdiriladi [8, 458]. Shu sababli maqollar xalqning ma'naviy tarbiya vositasi sifatida ham katta ahamiyatga ega.

Lingvokulturologik tahlil maqollarning metaforik tabiati bilan ham chambarchas bog'liqdir. Maqollar ko'pincha ko'chma ma'no asosida quriladi va ular orqali murakkab hayotiy haqiqatlar obrazli shaklda ifodalanadi. Masalan, "Yetti o'lchab bir kes" maqoli ehtiyotkorlik va mas'uliyat tushunchalarini metaforik tarzda ifodalaydi. Bunday metaforalar xalq tafakkurining obrazli va assotsiativ xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Maqollarning pragmatik jihati ham muhim ahamiyatga ega. Nutq jarayonida maqollar suhbatning ta'sirchanligini oshiradi, fikrni qisqa va aniq ifodalash imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maqollardan foydalanish kommunikativ samaradorlikni kuchaytiradi. Ayniqsa, ommaviy nutq, badiiy adabiyot va kundalik muloqotda maqollar keng qo'llaniladi.

Maqollarni tarjima qilish jarayonida lingvokulturologik muammolar ko'p uchraydi. Chunki maqollar tarkibida xalqning milliy madaniyatiga xos tushunchalar mavjud bo'ladi. Ularni boshqa tilga aynan tarjima qilish har doim ham muvaffaqiyatli natija bermaydi. Masalan, ayrim maqollarda milliy taomlar,

tarixiy shaxslar yoki diniy obrazlar qatnashadi. Bunday hollarda tarjimon nafaqat tilni, balki madaniyatni ham chuqur bilishi zarur bo‘ladi.

Lingvokulturologik yondashuv maqollarni kognitiv tilshunoslik bilan ham bog‘laydi. Chunki maqollar inson tafakkuridagi konseptual tizimning mahsuli sifatida yuzaga keladi. Inson dunyoni qanday idrok etsa, maqollarda ham shu idrok aks etadi. Masalan, tabiat hodisalari bilan bog‘liq maqollar xalqning ekologik tafakkurini namoyon qiladi. Qishloq xo‘jaligiga yaqin xalqlarda ob-havo, yer, suv va hosildorlik bilan bog‘liq maqollar juda ko‘p uchrami aynan shu bilan izohlanadi.

Bugungi kunda globallashtirish jarayonida ayrim xalq maqollari iste’moldan chiqib borayotgani ham kuzatilmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida zamonaviy kommunikatsiya vositalarining keng tarqalishi natijasida maqollardan foydalanish darajasi pasaymoqda. Bu esa xalqning madaniy xotirasiga ma’lum darajada salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli maqollarni saqlash, o‘rganish va ommalashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Maqollarni raqamlashtirish va elektron bazalar yaratish lingvokulturologik tadqiqotlarning yangi istiqbollari ochadi. Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida maqollarni semantik va konseptual jihatdan tahlil qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa kelgusida paremiologiya va lingvokulturologiyaning yanada rivojlanishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, maqollarni lingvokulturologik yondashuv asosida o‘rganish xalqning milliy tafakkuri, madaniy qadriyatlari va tarixiy tajribasini chuqurroq anglash imkonini beradi. Ular til va madaniyatning uzviy bog‘liqligini namoyon qiluvchi noyob birliklar sifatida zamonaviy tilshunoslikda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, maqollar xalqning madaniy xotirasi, tarixiy tajribasi va milliy mentalitetini o‘zida mujassamlashtiruvchi muhim lingvomadaniy birlik hisoblanadi. Lingvokulturologik yondashuv maqollarni chuqurroq va kengroq o‘rganish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari maqollarning: madaniy qadriyatlarni saqlash; xalq dunyoqarashini aks ettirish; axloqiy-tarbiyaviy vazifani bajarish; kommunikativ ta’sirchanlikni oshirish kabi muhim funksiyalarga ega ekanligini ko‘rsatdi. Turli xalqlar maqollarining qiyosiy tahlili umuminsoniy qadriyatlar mavjudligini tasdiqladi. Shu bilan birga, har bir xalq maqollarida o‘ziga xos milliy-madaniy belgilar ham aks etishi aniqlandi. Lingvokulturologik yondashuv nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatlararo kommunikatsiya, tarjimashunoslik va xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida ham katta amaliy ahamiyatga ega. Shu sababli maqollarni lingvokulturologik jihatdan tadqiq qilish zamonaviy filologiya istiqbolli yo‘nalishlaridan biri bo‘lib

qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ашурова Д. У. Лингвокультурология. – Тошкент: Tafakkur Bo'stoni, 2019. – 280 б.
2. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы. – Москва: РУДН, 2008. – 336 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
4. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
5. Mieder W. Proverbs: A Handbook. – Westport: Greenwood Press, 2004. – 304 p.
6. Norrick N. R. How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs. – Berlin: Mouton Publishers, 1985. – 213 p.